

PEDAGÓGIA ÉS LÉLEKTAN A SZEGEDI EGYETEMEN, 1872–1945

DOI: 10.14232/pfvm.4

HERBART-KRITIKA ÉS ÚJ UTAK KERESÉSE

A századforduló a szélsőségek korszaka volt a pedagógiában is. Egyfelől a reformpedagógiák gyermekközpontúsága gyakran eredményezte a gyermek szempontjainak túlhangsúlyozását, a társas kapcsolatrendszeréből kiragadott individuum kultuszát. Másfelől pedig Johann Friedrich Herbart (1776–1841) pedagógiája vált epigonjainak kezében egyre inkább megmerevedett dogmává: az intellektuális hatások szerepét túlhangsúlyozó, az iskolai oktatás folyamatának egységeit kínos precizitással szabályozó elméletté.

Herbart a XIX. század első felében dolgozta ki pedagógiai elméletét. A nevelés célja nála az erkölcsi eszmék megvalósítása az erkölcsi magatartás kialakítása révén. A cél eléréséhez vezető út a nevelés, amelyhez a lélektant is segítségül hívja, de ez egy filozófiai alapokon nyugvó pszichológia. Ennek a lélektannak a kiindulópontja az, hogy a létező világ két nagy területre osztható: a reálék és a jelenségek világára. A reálé szellemi természetű, oszthatatlan változatlan lényeg, kvalitatív atom. A reálék mechanikus mozgást végeznek, harcolnak egymással, összekapcsolódnak, de lényegükben változatlanok maradnak. Herbart szerint a lélek is egy reálé. A lelki élet is reálék vonzása, taszítása, harca és összekapcsolódása. Herbart használja először a „tudatküszöb” és „tudatmező” fogalmakat. Ha egy képzet lekerül a tudatmezőről a tudatküszöb alá, felejtésről beszélünk. A képzetek „önfenntartási” késztetésük miatt vissza szeretnének kerülni a tudatmezőre, ha ez megtörténik, akkor következik be a reprodukció (Dénes, 1979, 60.).

Herbart mechanikus és intellektualista lélektana – a közhiedelemmel szemben – sem a koncepció, sem a gyakorlat szintjén nem vezet passzivitáshoz. Pedagógiájának középpontjában az aktivitás áll. Ez azonban nem a későbbi reformpedagógusok manuális cselekvésben, tárgyi tevékenységben megnyilvánuló „tevékenykedtetése” (nem a „Tatschule”, a „learning by doing vagy az „école activ” reformpedagógiája), hanem a tanuló lelki funkcióinak céltudatos és tervszerű működése, a szellem termékeny aktivitása.

Mindazonáltal Herbart iskolában a rend, a fegyelem uralkodik. A nevelés egy bizonyos szakaszában, az iskolai kezdő éveket felölelő „kormányzás” időszakában a pedagógus legfőbb feladata az, hogy megtörje a gyermek akaratosságát, „szilaj heveskedését”. Nevelő gesztusa nem a gyerek jövőjére, hanem a közvetlen jelenre irányul. A kormányzás voltaképpen csak felkészítés a nevelésre. Az ilyen nevelői hatás nyugalmat, rendet

és biztonságot nyújt gyerekeknek és felnőttek egyaránt. A kommunikációt a „rövid, hideg, száraz” (kurz, kalt und trocken) mondatok használatával jellemezhető stílus uralja. A gyerek nem képes a belátásra, kényszerrel kell engedelmességre szoktatni. A kormányzás legfontosabb eszközei: a határozott célok felé haladó állandó foglalkoztatás, az állandó felügyelet, parancsok és tilalmak, a szabadságmegvonás és legvégső esetben a testi büntetés. A gyerekekkel való beszéd a kormányzás szakaszában „hideg, rövid és száraz” mondatokban történik. A kemény eszközöknél többre becsüli a tekintély és a szeretet hatalmát, de itt is óvatosságra int: „a szeretetnek csak akkor van értéke, ha a szükséges szigorral párosul”. „A nevelésnek ez a szakasza a porosz kaszárnyák ridegségét, lélektelen fegyelmét idézi. A Herbartot ért támadások nagy része ezt a szigorú alá-főlérendeltségen alapuló tekintélyelvű pedagógiai attitűdre irányult. Herbart nem akar „lehajolni” a gyermekhez, nem akarja beleélni magát a gyermek lelkivilágába. Követendő felnőtt mintát nyújt ehelyett: „Olyan férfiakat mutassatok a fiúknak, amilyenéé egyszer ők is válni szeretnétek” (Plake, 1991, 114.).

A porosz neveléstudós pedagógiája elsősorban tehát individuális alapozású. A kö-nigsbergi egyetemen alapított Didaktikai Intézetében házitanítókat, tehát egyes gyermekekkel, egyénnel foglalkozó tanítókat kívánt képezni. Jellemző pedagógiai elveire, hogy játékoság helyett példamutató emberi tartást kívánt meg a nevelőtől. Nem lehajolni kell a gyermekhez, hanem formálni a lelkét. „Olyan férfiakat mutassatok a fiúknak, amilyenéé formálni akarjátok.”

Herbart a weberi „kapitalizmus szellemének” új praktikus erkölcsi alapozást biztosít. Megtalálja a kapcsolatot nehezen összebékíthető tényezők között, hidat ver a polgári szerzési vágy és az erkölcsi erények között. Alapvetően az egyénre, az individuum fejlesztésre koncentráló pedagógiáját Otto Willman szociális irányba fejlesztette. Tuisikon Ziller kibővítette a kultúrhistoriai fokozatok elméletével, amely a darwinizmus német változatának, az Ernst Haeckel (1866) által formulázott biogenetikai alaptörvénynek a pedagógiai adaptációja. A gyermeket tanulmányai során végig kell vezetni az emberiség kulturális fejlődésének lépcsőfokain.

A herbartizmus és a Herbart-követők utolsó ízben fogalmazták újjá a protestantizmus „evilági aszkézis”-felfogását (Max Weber), a következetes önvizsgálat, az emberi ösztönök, érzelmek elfojtásának pedagógiáját. A nevelők példás életű történelmi személyiségek életrajzával ismertetik meg tanítványaikat, emellett naplók írására, önvizsgálódásra buzdítják őket.

A hatás, amelyet ez a neveléstan a pedagógia fejlődésére gyakorolt, elementáris erejű volt, de csak alkotója halála után, a század második felétől kezdve érezte hatását. Attól kezdve viszont gondolatai rendkívül mélyen ivódtek be a legkülönbözőbb országok középiskoláinak pedagógiai gyakorlatába:

A herbarti pedagógia világméretű elterjedését magyarázzák azok a társadalmi-gazdasági jelenségek, amelyek a múlt század második felének Európájára jellemzőek voltak. Az iparosodás, a gazdasági fejlődés expanziója olyan embereket igényelt, akikre az al-

kalmazkodás, az önkontroll, a munka szeretete, a pontosság, a megbízhatóság a türelem és a kitartás jellemzőek. Ekkor még nincs helye zavaró vágyaknak, túldimenzionált egyéni szükségleteknek, amelyek kimozdítanak az egyént a hétköznapi egyhangúságából. Az alacsony jövedelmek és a kényszerű takarékoság korában ez meggondolatlanság lett volna.

A herbartizmus a 19. század második felében kezdődő térhódításával párhuzamosan, az őt követő tanítványok dogmatizmusa miatt több elemében elemeiben megmerevedett, joggal válhatott a kritika tárgyává. A pedagógiai újítók szemében hamarosan egyet jelentett a reformokra szoruló „rég” iskolával, annak egyoldalú tankönyvközpontúságával, lélektelen drilljével.¹

A kolozsvári–szegedi egyetem neveléstudományi iskolájához sorolható teoretikusok és gyakorlati szakemberek is kritikus távolságtartással viseltettek iránta, és más alapokra helyezték pedagógiájukat. Szinte valamennyien kötődtek szorosabb-lazább szálakkal a századforduló táján kibontakozó pedagógiai reformmozgalmakhoz, a gyermek személyiségét középpontba állító, annak tanulmányozását fő feladatként megfogalmazó irányzatokhoz. A különállás, a sajátos arculat kirajzolódása nem maradt visszhang nélkül a pedagógiai szaksajtóban: több polémiáról tudunk, amely a kolozsvári-szegedi és a budapesti egyetem professzorai között zajlott le a lapok hasábjain.

A KOLOZSVÁRI ÉVEK

Az 1872-ben megalapított második magyar univerzitás, a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem első pedagógiaprofesszorának munkássága jól példázza az új utak keresését, a herbartianus iskolától való elfordulást. Felméri Lajos (1840–1894) széles látókörű tudós volt, akiben mély érdeklődés bontakozott ki az angol és a francia pedagógiaelméleti irányzatok iránt. Saját pedagógiai rendszerének kimunkálásakor mindenkélt előtt angol és francia szerzők munkáira épített, s csak jóval kisebb mértékben támaszkodott – korabeli magyar pedagógiai gondolkodásra egyébként jóval nagyobb hatást gyakorló – a német filozófiai és pedagógiai irányzatokra. Szívesen idézi John Locke és Alexander Bain gondolatait, Herbarttal és követőivel mindazonáltal hevesen polemizál. 1890-ben jelentette meg „A neveléstudomány kézikönyv” c. főművét, amelyben a korabeli – elsősorban angolszász irányultságú – neveléstudomány eredményeinek igényes szintézisét tárta olvasói elé. Figyelemre méltó, hogy Felméri milyen intenzív érdeklődést tanúsított a nevelés lélektani összetevői iránt. Szívesen írt a gyermeki viselkedés módszeres megfigyelésének fontosságáról, szerinte a nevelőnek mindenképp ügyelnie kell

¹ A herbartianus pedagógia érdeklődésének középpontjában az oktatási folyamat tagolása, az egységes módszerek alkalmazása áll. Elsősorban a tanulók intellektusának fejlesztésével, s ezen keresztül erkölcsi karaktervonásaik formálásával foglalkozik. Kevesebb figyelmet szentel a gyermekek fejlődéslélektani és egyéni sajátosságaira, a személyiség teljes egészére, az intellektus mellett létező egyéb tényezőkre.

a gyermek egyéni adottságaira, prediszpozícióira, sajátos képességeire. Mindezek alapján joggal nevezhetjük őt a gyermeklélektanra alapozott induktív pedagógia előfutárának. Annak ellenére, hogy a pedagógiai tevékenység művészetre emlékeztető sajátosságait hangsúlyozta, behatóan elemezte a nevelés és oktatás célját, feladatait, az átszármasztandó tartalmakat, a tanítás módszereit. A könyvében megfogalmazottak java része ma is kiállja a tudományos kritika próbáját, érzékletes stílusa a mai olvasó számára is élvezetes olvasmánnyá teszi. Felméri korai halála egy sokat ígérő pedagógiai-elmélet-írói pályát tört derékba.

Követője a pedagógia katedráján Schneller István (1847–1939), aki 1894. december 30-tól állt a tanszék élén. Az eredetileg evangélikus teológus professzor pedagógiai koncepciójának kidolgozásakor más utakat keresett, mint elődje: neveléstani rendszerét a protestáns teológiára (mindenekelőtt Daniel Schleiermacher tanaira) és klasszikus német filozófiára alapozta. Schneller érdeklődésének homlokterében az ember erkölcsi fejlődésének, „etizálódásának” folyamata áll, amelyet egy háromlépcsős folyamatként ír le. Az „érzéki Éniség” szintjét a korlátlan önérvényesítés, a határtalan egoizmus jellemzi. Ezután következik a „történeti Éniség” foka, amelyen az egyén külső kényszer hatására fogad el írott és íratlan törvényeket, ezek határozzák meg egész létét. Végezetül a „tisztá Éniség” magaslatára emelkedve az értékes erkölcsi törvény már belső paranccsá válik, viselkedést meghatározó életelvvé avatódik (Pukánszky, 1990a).

Schneller István szerepe elsősorban azért fontos, mert a magyar pedagógiai gondolkodás történetében első ízben dolgozta ki a személyiség pedagógiájának klasszikus filozófiai alapokon nyugvó koherens elméletét. Joggal nevezhetjük mindemellett iskola-teremtő tudósnak is: tanítványai közé tartozott Imre Sándor a nemzetnevelés koncepciójának kidolgozója (Schneller követője a szegedi egyetem pedagógiai katedráján), Varga Béla, az értékelméleti alapozású pedagógia művelője (a Kolozsvárra 1940-ben visszatelepülő Ferenc József Tudományegyetem pedagógia professzora), Makkai Sándor (erdélyi püspök, író, a debreceni egyetem teológia professzora), Kemény Gábor (közoktatás-politikus, pedagógiai szakíró) és még sokan mások.

Az elméleten túl gyakorlati iskolaszervező munkája is jelentős: Kolozsváron 1917-ben létrehozott egy különleges középiskolát, amely belső tagoltása, tagozatai révén lehetőséget nyújtott az egyéni képességeknek megfelelő differenciálásra. Ez az egyetemi gyakorló középiskola sem élte túl azt a sorsfordulót, amikor a kolozsvári magyar egyetemet a román hatóságok 1919. május 12-én az éppen rektori tisztséget betöltő Schneller Istvántól karhatalom alkalmazásával elvették.

A professzorok túlnyomó többsége Budapestre költözött (korabeli kifejezéssel élve: expatriált), ahol a kolozsvári egyetem átmenetileg menedéket lelt, akárcsak a Pozsonyból kitelepített egyetem. (A két menekülő univerzitász között – a kényszerből erényt kovácsolva –, együttműködés alakult ki, például a kollokviumok kölcsönös elismerés

terén.²⁾ Schneller István ekkor már prorektorként állt Budapesten az egyetem élén³⁾. Jelentős szerepet játszott abban, hogy a tanárok – ellenállva a fővárosi állások csábításának – kitartottak az intézmény mellett. Az expatriált egyetemet az 1921. évi XXV. t. c. alapján Szegedre telepítették.

AZ ELSŐ SZEGEDI ÉVTIZEDEK

Az 1921 őszen, az áttelepülés után – Szeged városának igen jelentős anyagi áldozata ellenére – az egyetemi oktatómunka igen szegényes körülmények között folytatódott. (A professzorok egy része saját könyvtárát ajánlotta fel megvételre az egyetem számára, hogy a legfontosabb szakkönyvek a hallgatók rendelkezésére álljanak. Így tett Schneller István is.)

Az egyetem bölcsészkarja mellett működő középiskolai tanárképző intézet élén Schneller sokat tett a leendő pedagógusok gyakorlati képzéséért is. Az első Szegeden töltött esztendő nehézségeiről és eredményeiről részletesen beszámol a tanárképző intézetben oktató professzoroknak a kultuszminiszternek küldött részletes jelentése. „A jelentések arról tanúskodnak – írja a tanárképző elnöke –, hogy a lefolyt tanévben épp úgy a seminariumokban mint az intézetekben már megindult a komolyabb tudományos munkásság. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a colloquiumok, a vizsgák sikere komolyabb tudományos munkásságnak kritériumai. A tanulmányozástól távol álló emlékezés, in verba magistri jurare igen sok esetben biztosíthatja a vizsga sikerét: de távolról sem kezeskedik arról, hogy az illetőben a tanulmányozás szelleme él. Ez csak is ott él, ahol problémák merülnek fel, a hol megvan e probléma megoldásának vágya és munkája. Ennek feltétele pedig a concentratio és a problema megoldására szükséges eszközök birtoka.”⁴⁾

A szegedi tanulóifjúság túlnyomó többsége ezekkel az eszközökkel nem rendelkezett. Legtöbben közülük kaszárnyaszerű internátusokban éltek, melyek korábban középiskolás diákok otthonául szolgáltak. Az egyetemi tanulmányok azonban más életformát kívánnak – hangoztatja Schneller. Amíg az összefártság a középiskolások esetében még jótékony hatású is lehet, addig az egyetemi hallgatók koncentrált munkáját lehetetlenné teszi: „Minél egyénibbé válik a munka, a feladat, annál inkább szükséges, hogy a növendék, a hallgató is egymagában legyen. Egyetemen mindenkinek legyen külön-külön szobája – a kolozsvári internátusi tervszerint – ez is egyéni jelleggel.”

²⁾ Néhány egyetemi tanár – Márki Sándor történészprofesszorral az élen – Kolozsvárott maradt, s a református teológiai intézet keretei között megkísérelte folytatni az egyetemi oktatást. A „fantom egyetem” működését a hatóságok csak egy esztendeig tűrték (lásd: Pukánszky, 1987).

³⁾ Prorektor: az évente egymást váltó rektorok rendszerében az előző éve rektorának elnevezése.

⁴⁾ Pukánszky Béla: A középiskolai tanárképzés története a Kolozsvárról Szegedre átköltöző egyetemen. In: Micheller Magodna (1990. szerk.): Fejezetek a pedagógusképzés történetéből. III. 45–89. o.

Az eddigiekből látható, hogy Schneller István elméleti pedagógusként, egyetemi rektorként, prorektorként, tanárképző intézeti igazgatóként mintegy „hidat vert” az egyetem szülővárosa, Kolozsvár és a menedéket adó város, Szeged között. Az immár 74 esztendő, Budapesten élő professzor nem vállalta sokáig az oktatómunkát az egyetem új székhelyén. Az 1922/23-as tanévre szabadságolását kérte, végül 1923 decemberében nyugalomba vonult. Még több mint másfél évtizedig élt, publikált, elismert tudósként részt vett a tudományos közéletben.

Az 1922/23-as és a rá következő tanévben Málnási Bartók György (1882–1970) filozófus látta el az intézet pedagógia professzorának helyettesítését, és ugyancsak ő vezette a tanárképző intézeti pedagógiai gyakorlatot is. A szűkebb értelemben vett filozófiai és a filozófiai alapozású lélektani előadásokat is Bartók György tartotta az első években. „A lélektan alapvonalai” címmel heti két óra előadást hallhattak a bölcsészek, ehhez járult két óra „Philosophiai gyakorlat a lélektan köréből”.

1925. január 31-én Schneller István tanítványa, Imre Sándor (1877–1945) került a Pedagógiai Intézet élére. 1924. október 29-én a bölcsészettudományi kar tanácsa tárgyalta a tanszék betöltése ügyében kiküldött bizottság jelentését. A téma előterjesztője, Bartók György jelentette a bizottság egyhangú javaslatát: „a tanszék meghívás útján, Dr. Imre Sándor nyugalmazott államtitkárral, a paedagogia volt magántanárával töltesék be” (CsML, VIII. 5. fond 8. doboz).

A kar tanácsa a javaslatot nagy többséggel (9 szavazattal 2 ellenében) elfogadta, s Imre Sándor sürgős kinevezése érdekében Klebelsberg Kunó kultuszminiszterhez folyamodott. Így nyert professzori kinevezést Szegeden az egyetem egykori hallgatója, későbbi magántanára, a 20. századi pedagógiai gondolkodás kiemelkedő alakja: Imre Sándor⁵.

Az új professzor neve szervesen összefonódott a nemzetnevelés elméletével, amely – a Széchenyi nevelési nézeteivel foglalkozó könyvétől kezdve (1904) – mintegy vezérmotívumként vonul végig egész életművén. Felfogása szerint legfontosabb az a nevelés, a mely a nemzet körében folyik és a nemzetre hat vissza. A nemzetet tartja „az egyes ember és az emberiség között levő legtágabb, de még határozott alakulat”-nak (társasközösségi körnek).

⁵ Imre Sándor 1877. október 23-án született Hódmezővásárhelyen. Nagyapja, Imre Sándor irodalomtörténész a kolozsvári egyetemen, édesapja, Imre József orvos, a szemészet professzora ugyanott. Imre Sándor a kolozsvári egyetemen szerzett német-magyar szakos diplomája és doktori vizsgája birtokában németországi egyetemeken folytat további tanulmányokat. 1900–1908-ig a kolozsvári református főgimnázium tanára, eközben 1904-ben az egyetem magántanárává habilitálják – mindenekelett a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” című, 1904-ben megjelent könyve alapján. A kolozsvári évek után 1918-ig a budapesti polgári iskolai tanárképző intézetben tanít pedagógiát és filozófiát, 1919 augusztusáig a főiskolai rangra emelkedett intézet igazgatója. 1912-ben a pesti egyetemen nyeri el a magántanári képesítést. 1918 novemberétől 1919 márciusáig helyettes államtitkár a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban, augusztusban rövid ideig (kilenc napig) a kultuszminiszteri tisztséget is betölti, 1924. december 31-ig adminisztratív államtitkár. Ekkor elbocsájtják (Klebelsberg Kunó kultuszminiszter már 1922-ben szabadságoltatja), de 1924-őszén meghívást kap a Szegedre menekült Kolozsvári egyetem pedagógia tanszékére.

Imre munkásságára jellemző a szintézisalkotás igénye. A szegedi esztendők alatt, 1928-ban jelent meg összegző-rendszerező pedagógiai alapműve, a „Neveléstan”. Az elsősorban egyetemi hallgatóknak, középiskolai tanárjelölteknek szánt könyvben aprólékos gonddal dolgozza fel az iskolai nevelés körülményeit, eszközeit, módjait. Nem az önmagáért való, „vegytisztá” tudományos elméletalkotás igénye vezette, hanem a pályára lépő pedagógusok szemléletmódjának, gondolkodásának formálása, amikor számukra egy gyakorlat-közeli elméletet akart nyújtani.

Ebből a könyvből is kitűnik, hogy érdeklődéssel követte a gyermektanulmányozási mozgalom fejlődését. (Tagja volt a Magyar Gyermektanulmányi Társaságnak.) Művében többször hivatkozik Nagy László munkáira, mindenekelőtt gyermek-fejlődéstani alapon nyugvó didaktikájára, érdeklődélméletére. A könyvnek iskolai növendékről szóló fejezetének az elején pedig említést tesz a kísérleti pedagógia, a „nevelésügyi kísérletezés” jeles képviselőinek műveiről. A későbbiekben ő maga is felhasználja Ernst Meumann gyermekek körében folytatott experimentális vizsgálatainak az eredményeit. Mégis inkább egyfajta józan távolságtartás jellemzi a pedológiával, s általában a reformpedagógiával kapcsolatos viszonyát: nem azonosul a gyermeket középpontba helyező törekvésekkel.

Imre Sándornak szinte valamennyi nevelő közösség, valamennyi iskolatípus számára volt mondani valója. Előadások, tanulmányok, cikkek, könyvek sokasága szól a családi nevelésről, a kisdedovó intézetekről, a nép-, a polgári, a középiskoláról, az egyetemi tanárképzésről, az egyetemi nevelésről. Mindemellett részt vállalt az egyetemi közéletben: különböző fórumokon rendszeresen kifejtette véleményét aktuális egyetempolitikai kérdésekről. (Az 1927/28. tanév első szemeszterétől kezdve „Bevezetés az egyetemi életbe” címmel előadásokat tartott valamennyi elsőéves hallgató számára.)

Imre Sándor szegedi működése idején lett az egyetem magántanára Tettamanti Béla (1884–1959), makói gimnáziumi tanár, a középiskolai tanárképző intézet tanára. Tettamanti teljesen azonosult mestere nemzetnevelés-elméletével, több recenzióban, tanulmányban népszerűsítette Imre pedagógiáját. A Magyar Pedagógia című lapban két ízben is éles kritika tárgyává tette a budapesti pedagógus-professzor, Prohászka Lajos kultúrfilozófiai alapozású pedagógiájának vélt és valós gyenge pontjait. Prohászkanak az oktatás tárgyi oldalát hangsúlyozó, „műveltség-centrikus” szemléletmódja helyett Tettamanti a szociális nevelő tényezők, közösségi körök szerepét fölismerő nemzetnevelés-pedagógiát mutatta be követendő példaként (lásd: Pukánszky, 1986).

Imre Sándor 1934-ben Budapestre költözött. A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán töltötte be a pedagógiai intézet vezetői posztját. Itt érte a halál 1945. március 11-én (Heksch, 1969).

A PEDAGÓGIAI–LÉLEKTANI INTÉZET

Imre Sándor mindössze második esztendeje volt a szegedi tanszék professzora, amikor első ízben, 1926. október 20-án terjesztette fel a karnak kérelmét egy új, pedagógiai–lélektani tanszék felállításának ügyében. A tanszék hatáskörébe tartozóként sorolta fel beadványában a következő tudományágakat: általános lélektan, gyermek- és ifjúkor lélektana, különbségek lélektana, gyógypedagógia, pszichotechnika, pedagógiai szomatológia. Az új intézet hiányt pótolna nemcsak a szegedi egyetemen, hanem általában a magyar egyetemeken, mert teret nyitna a pedagógiai–lélektani kísérletezésnek. Mindemellett csökkentené a filozófia tanszékre háruló terheket azzal, hogy átvenné a lélektan oktatását. (Ezt a témakört ugyanis mindaddig a filozófia tanszék professzora, Bartók György hirdette meg előadásként.) Imre Sándor – és a vele teljesen egyetértő Bartók György – ettől fogva az új pedagógiai–lélektani tanszék felállításának ügyét kitartóan képviselte különböző fórumokon.

Időközben új fejleményként a minisztériumban felmerült három új „párhuzamos” tanszék – a II. filozófia, II. irodalomtörténet és II. pedagógia – létesítésének gondolata. Klebelsberg Kunó kultuszminisztert különböző egyházi körök arra ösztönözték, hogy az úgynevezett „világnézeti” tanszékek mellett olyan párhuzamos tanszékeket létesítsen, amelyekre katolikus professzorokat hív meg előadónak.

Ennek a katolikus részről megfogalmazódó igénynek az oka voltaképpen a polgári iskolai tanárképzés átszervezésében rejlett. Klebelsberg a Paedagogiumot és az Erzsébet nőiskola főiskolai tagozatát 1928 őszén újjászervezte és Szegedre telepítette, ahol így létrejött a polgári iskolai tanárképző főiskola. Az itt folyó tanárképzés képzés részévé tette az egyik szak egyetemen hallgatott stúdiumait. A női szerzetesrendek polgári iskolai tanárképző intézeteit ezzel párhuzamosan megszüntette, a szerzetesnők magasabb képzését a szegedi egyetemen kívánta megvalósítani. Klebelsberg több újságcikkben (Nemzeti Újság, 1928. dec. 16. és Néptanítók Lapja, 1929. jan. 1.) ígéretet tett a párhuzamos „világnézeti” tanszékek felállításáról, amelyeken katolikus tanárok nevelhetik a női szerzetesrendek tanári pályára készülő tagjait. A szegedi egyetem bölcsész-kara tanárainak egy része – élükön Imre Sándorral – sérelmezte a párhuzamos tanszékek felállításának tervét. Azzal érveltek, hogy a karon a felekezeti hovatartozás kérdése szempontként soha semmilyen formában fel sem merült, ez az egyetem eszméjétől idegen. Tiltakoztak az ellen, hogy új tanszékek létesítésekor és betöltésekor felekezeti vagy pártpolitikai szempont érvényesülhessen a tisztán tudományos értékei rovására. Imre Sándor és Bartók György továbbra is a pedagógiai–lélektani tanszék mellett szállt síkra, míg Huszti József klasszika-filológus professzor (a tanárképző főiskola igazgatótanácsának elnöke) úgy vélt e, hogy az II. pedagógiai tanszék elnevezés nem zárja ki a lélektani irányultságú pedagógia művelését. A tanszék által képviselt tudomány szak pontos tartalmát nem a tanszék elnevezése, hanem a „kiszemelt professzor tudományos egyénisége determinálja”.

Klebelsberg kultuszminiszter Dézsi Lajos rektorhoz intézett levelében (1929. jan. 4.) aggodalmát fejezte ki a karon kialakult vitával kapcsolatban. Emlékeztetett arra, hogy kultuszminiszterként megakadályozta a kis hallgatói létszámú szegedi egyetem takarékosági okok miatt fenyegető megszüntetését, s a Szegedre helyezett tanárképző főiskola is az egyetem benépesítését szolgálja. Az ominózus újságcikkkel kapcsolatban pedig szavainak „nem megfelelő reprodukálásáról” tett említést. Ő ugyanis a püspökök óhaját idézte, ezt állították be az újságírók miniszteri állásfoglalásként. A felekezeti elfogultság vádját határozottan visszautasította, utalt azokra a protestáns vallású jeles professzorokra, akiket minisztersége alatt nevezett ki a szegedi egyetemre.

Az ügyben végül kompromisszum született: 1929. december 18-án az egyetemen „át-szervezéssel rendszeresített” új – az egész magyar felsőoktatás történetében első – pedagógiai–lélektani tanszékre nyilvános rendes tanárnak nevezte ki Várkonyi Hildebrand bencés szerzetes-tanárt. (Ő egyébként 1929. május 26-án még a második pedagógia tanszékre adta be pályázatát. A többi „parallel” tanszék élére is katolikus professzor került. A második irodalomtörténet tanára Sík Sándor, a második filozófia professzora pedig Mester János lett, ők jelentettek ezután „alternatívát” a református Dézsi Lajossal és Bartók Györggyel szemben.) Az új Pedagógiai Lélektani Intézet később, Imre Sándor Budapestre távozása után, 1934-ben egyesült a korábbi Pedagógiai Intézettel.

Várkonyi Hildebrand Dezső (1888–1972) a Pannonhalmi Főapátság Főiskoláján végezte felsőfokú tanulmányait, majd állami ösztöndíjasként Párizsban, a Sorbonne-on hallgatott filozófiát és pszichológiát. Ezt követően előbb pedagógiát tanított a pannonhalmi főiskolán, majd a pécsi egyetemen habilitáltak magántanárrá. E habilitáció jogkörét a pedagógia mellett később kiterjesztették a lélektan területére is, így Szegedre már a nevelés kérdései iránt szenvedélyesen érdeklődő pszichológusként érkezett. Széles látókörű, nagy műveltségű tudós és karizmatikus előadó volt egy személyben, így órái rendre hallgatók óriási tömegeit vonzották más karokról is. Magával ragadó lendülettel népszerűsítette a legmodernebbnek számító pszichológiai irányzatokat, köztük Piaget, Janet, Freud, Jung és Adler tanait.

Egyik tanítványa így emlékezett a híres „Várkonyi-órákra”: „Professzorsága első éveiben ... a későbbi publikációinak csak az első, a témák lehetőségeivel még kísérletező, a tudós belső monológjai feltárásától sem visszariadó változatait kaptuk tőle. Néha egyenesen „in stato nascendi” pillanthatunk bele gondolatai megszületésébe. Az egyetemi előadások új stílusa volt ez, amely az előre leírtaknak az élő beszédnél kötöttebb szabályait egy társalgó hang irányába oldotta fel, s ezzel máris közvetlenebbé és érdekesítőbbé vált, mint a hagyományos katedrai retorika képviselőié. És ha tudjuk azt, hogy Várkonyi időnként olyasmiről is beszélt, amiről az ő idejében az orvostudományi kar kivételével még nem illett szólni, ... nem meglepő, ha az apácák többsége kezdett elmaradozni óráiról, és inkább a kálvinista Imre Sándornak szintén színvonalas, de puritánabb szellemű óráit látogatta, mint azét a bencés professzorét, akinek a kinevezését épp az ő lelki üdvük érdekében erőszakolták rá az egyetemre. Másokra viszont a

szenzáció erejével hatottak a „Várkonyi-órák” és a szemináriumok. Már csak azért is, mert ezek során sokkal behatóbban ismertette a tárgyalat kérdések irodalmát, mint a publikációiban, ahol elegendő lehetett, ha szűkszavúan szólt róla. Így azután nemcsak a pedagógiai lélektan új irányzatait (Claparède, Ferrière, Piaget etc.) méltatta, a modern pszichológia szinte valamennyi jelentős képviselőjével megismerkedhettünk nála, többek között Pavlovval, Junggal, Adlerrel, hogy csak azoknak a nevét említsem, akikről akkoriban nemcsak hazánkban, más országokban sem sokat beszéltek egyetemi katedrákról. Aligha túlzok tehát, amikor azt állítom, hogy azt a korszerű lélektani műveltséget, amelynek így vagy úgy későbbi pályánkon is nagy hasznát vettük, nálunk akkoriban csak a szegedi egyetemen lehetett megszerezni.” (Baróti, 1988)

Szeged fontos állomás volt Várkonyi életében, a harmincas évek második felétől 1940 októberéig (az egyetem Kolozsvárra való költözéséig) jelentős művek egész sorozatát alkotta itt. Ekkor született meg cikksorozata, amelyet *Nevelés és gyakorlati lélektan* címmel publikált a „Cselekvés Iskolája” című szegedi pedagógiai folyóiratban. 1937-ben jelent meg első nagyobb lélegzetű pszichológiai tárgyú munkája, a *Bevezetés a neveléslélektanba*. Hamarosan par excellence pedagógiai témájú művek is napvilágot láttak: a *Neveléstan* (1938), *A nevelés néhány alapelve* (1939), majd *A gyermek lélektana* (1938–1940) című könyvének két kötete. A termékeny szegedi időszak alatt Várkonyi közel száz publikációt tett közzé. Neve gyakran szerepel a „Gyermek” és a „Magyar Pszichológiai Szemle” című folyóiratok hasábjain, ez utóbbinak hat éven át főszerkesztője is volt.

Várkonyi kutatói érdeklődésének középpontjában a nevelést megalapozó pszichológia kérdései álltak. Kritikusan fogadta a korabeli lélektani irányzatokban is megfigyelhető kvantitatív szemléletmód terjedését. A bergsoniánus alapokon nyugvó „megértő” pszichológia attitűdje fedezhető fel már korai műveiben is (pl. „A pszichológia alapvetése”, 1926), amikor középutat keres az empirikus pszichológia és a metafizikai alapokon nyugvó tradicionális lélektan között. Új gondolat nála a leíró, magyarázó lélektani felfogás túlhaladása. Ehelyett olyan értelmező, „értékelő” pszichológia kidolgozására törekedett, amely alkalmas lehetett a pedagógiai elvek és a nevelői gyakorlat megalapozására is. Fejlődéslélektani témájú műveiben a személyiség egészének fejlődésével foglalkozik. Ez a fajta egészségesség-igény, mai kifejezéssel élve „holisztikus” szemléletmód érhető tetten cselekvéslélektani tárgyú írásaiban is.

Elismert professzorként sikeresen vezette a Pedagógiai Lélektani Intézet sokoldalú kutatómunkáját. A Rockefeller Alapítvány által támogatott pszichológiai laboratóriumban számos tehetséges tanítványa vált egy életre a kísérleti pedagógia és a neveléslélektan elkötelezettjévé (köztük: Baranyai Erzsébet, Dolch Erzsébet, Deák Gábor). Várkonyi a pszichológia tudományos és gyakorlati jelentőségének fontos bizonyítékát látta

ebben a laboratóriumban, büszke volt az ott folyó empirikus és kísérleti kutatómunkára, amelyről részletesen beszámolt az egyetem egyik kiadványában.⁶

Várkonyi rokonszenvezett a korabeli gyermekközpontú pedagógiai irányzatokkal, iskolákkal, azonosult az „Új Nevelés” mozgalomnak célkitűzéseivel, maga is tagja (egy ideig társelnöke) volt a Magyar Gyermektanulmányi Társaságnak. Figyelemmel kísérte a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskola gyakorló iskolájának működését, amelyet a korabeli pedagógiai szaksajtó a Cselekvő Iskola névre keresztelt. Ennek az intézménynek a tanárai a reformpedagógia új törekvéseit (tanulói aktivitás, öntevékenység és csoportmunka, élményszerűség) ültették át a gyakorlatba úgy, hogy közben nem tévesztették szem elől az adott iskolatípus („modelliskola”) sajátos célkitűzéseit és az adott korszak pedagógiai realitásait sem. Eredményeiket a Cselekvés Iskolája című folyóiratban tették közzé, itt Várkonyi is rendszeresen publikált. Az ő eszmei irányításával és munkatársa Dolch Erzsébet vezetése alatt működött 1936–1940 között az egyetem elemi gyakorló iskolája, az újszegedi Kerti Iskola, ahol lehetőség nyílt az új elvek és módszerek kipróbálására.

Várkonyi hatása tudományos iskolatemető egyéniségként is rendkívüli. Munkásságának köszönhetően a Pedagógiai Lélektani Intézet országos elismertségre tett szert. A tudósképzésnek ebben a műhelyében Várkonyi doktori értekezések egész sorának volt témavezetője. Az ő irányításával született értekezés – egyebek között – a proletárnevelés kérdéseiről, a parasztság szemléletmódjának lélektani vizsgálatáról, az ifjúság irodalmi érdeklődéséről, a nemek együttes neveléséről, Ovide Decroly és Maria Montessori pedagógiájáról, Schneller István életművéről, az „Új Nevelés” elméleti és gyakorlati kérdéseiről, a munkaiskoláról, a gyermekrajzok lélektani vizsgálatáról, a matematikai képességek lélektanáról, a fáradtság pszichológiájáról. Ebben az időszakban lett az egyetem magántanára Boda István (1932), akit az „Értelmiség lélektana” tárgy körében habilitáltak. Publikációiban elsősorban a személyiség szerkezetével, az értelmi képességek és a jellem fejlesztésével, később a nemzetkarakterológiával foglalkozott.

Ugyancsak az egyetem magántanára volt Baranyai Erzsébet (1894–1976), aki – Imre Sándor irányítása alatt – 1932-ben doktorált az egyetemen. Disszertációjában az első magyar reformpedagógus, Nagy László pedagógiájával foglalkozott. 1938-ban habilitált a neveléslelektan tárgyköréből. 1942-ben a korabeli egyik legismertebb reformiskola, a Domokos Lászlóné által vezetett budapesti Új Iskola mellett működő neveléslelektani kutatóintézet vezetője lett, és az iskola működésével kapcsolatos empirikus lélektani vizsgálatokat végzett a tanulók körében. Neveléslelektani, gondolkodáslelektani (ezen belül is a logikai struktúrák fejlesztésével foglalkozó) publikációkat tett közzé.

⁶ E beszámoló tanúsága szerint a kísérleti lélektani kutatásokban az alábbi munkatársak vettek részt az 1930–1934 közötti időszakban: Békésy Gizella, Dolch Erzsébet, dr. Eley Klára, Emmert Klotild, Horváth Imre, Kréhnyai Ede, László Gabriella, Reininger Magdolna, Simon Metilla, Schönberg Piroska, Tomory Viola, Turcsányi Sipos Margit (Várkonyi, 1934).

Észak-Erdélynek Magyarországhoz való visszakerülése után, 1940-ben a Ferenc József Tudományegyetemet visszahelyezték Kolozsvárra. A tanárok jelentős része eltávozott Szegedről, így Várkonyi Hildebrand is Kolozsvárra költözött.⁷ Itteni évei alatt egyebek között egy-egy alapvető gyermektanulmányi témát feldolgozó kézikönyvet is közzétett, amelyet a Nemzetnevelők Könyvtára című könyvsorozat számára írt: „A gyermek testi és lelki fejlődése” (1942), „A lelkiélet zavarai”, (1943), „A gyermek és környezete” (1944).

Szegeden 1940-ben új egyetemet létesítettek Horthy Miklós Tudományegyetem néven. Itt Mester János (1879–1954), a filozófia tanszék korábbi professzora lett a Pedagógiai Intézet tanára, és az 1948–49-es tanévig maradt meg ebben a tisztségében. Tudományos munkássága elsősorban a tanárképzés tartalmi és módszertani korszerűsítésére irányult. Foglalkoztatták a tehetségnevelés és a munkáltató oktatás kérdései is. Figyelemre méltó az a kísérlete, amelyben a tradicionális herbartianus pedagógia formális fokozatait igyekszik megtölteni a reformpedagógia szellemében működő munkaiskola életére jellemző tanítási tartalmakkal.

1941-ben hozták létre a Lélektani Intézetet (immár önálló egységként), melynek első vezetője Bognár Cecil (1883–1967) bencés paptanár lett, aki már országosra elismert pszichológusként, pályájának csúcán érkezett Szegedre. Már szegedi professzorként jelentette meg „Mi és mások. A mindennapi élet lélektana” című könyvét, melyben a társas érintkezés lélektani kérdéseit vizsgálta a gyakorlat számára is értékes útmutatásokat adva. Ha a kolozsvári-szegedi egyetem pedagógiai iskoláját úgy jellemeztük, hogy arra a tradicionális herbartianus pedagógia meghaladásának igénye volt jellemző, akkor az egyetem pszichológiai iskolájának karakterisztikus vonásaként egyfelől a gyermektanulmány és a fejlődéslélektan iránti érdeklődést, másfelől pedig a nevelési problémák lélektani jellegű vizsgálatának igényét tüntethetjük fel. Szembetűnő vonásai voltak ezek már Várkonyi Hildebrand pedagógiai–lélektani munkásságának is, de jószerezivel ugyanezek jellemzőek Bognár Cecil életművére is. Írásaiban szívesen foglalkozott az iskolás gyermek sajátosságaival, a gyermektípusokkal, a nevelés lélektani kérdéseivel. A tudományos közéletben is ismert személyiség volt: 1931-től ő vezette a Magyar Gyermektanulmányi Társaság Gyermekpszichológiai Szakosztályát.

Várkonyi Hildebrand és Bognár Cecil pedagógiai lélektani munkássága jól illeszkedik abba a vonulatba, amely a Felméri Lajos – Schneller István – Imre Sándor nevével fémjelzett „pedagógiai paradigma” köré rendeződik. Közös elem mindannyiuknál a nevelés–oktatás intellektuális összetevőit túlhangsúlyozó, a „tárgyi oldalt” előnyben részesítő herbartianus pedagógiától való erőteljes elhatárolódás. Helyette a tanuló, művelődő gyerek (az „alany”) szempontjait állították vizsgálódásaik középpontjába. Ebben az

⁷ Várkonyi 1940–1945 között tanított a Kolozsvárra visszatérő Ferenc József Tudományegyetemen, majd a háború után Budapestre menekült. Előbb a műegyetemen lett a lélektan és a filozófia tanára, majd 1948–1954 között a bp.-i tudományegyetemen tanított. 1948 februárjában házasságkötése miatt kilépett a bencés rendből. 1954-ben nyugdíjazták, csak a MÁV Alkalmasságvizsgáló Laboratóriumában dolgozhatott tovább.

értelemben beszélhetünk a kolozsvári-szegedi pedagógiai-lélektani „iskola” kapcsolódási pontjainak megjelenéséről az egyetem történetében.

Az 1950–51-es tanévben – Bognár Cecil nyugdíjazása után – a Lélektani Intézet beolvadt a Neveléstudományi és Lélektani Intézetbe, amelynek vezetője ekkor már egy esz-tendeje Tettamanti Béla (1884–1959), az egyetem egykori magántanára volt. A lélektan szerepe az ötvenes években visszaszorult: heti két órában oktatták, és csupán általános lélektani stúdiumokat hirdethettek. A pszichológia oktatásának kiszorítását a magyar felsőoktatási intézményekből a korabeli magyar tudományos életet meghatározó párt-nomenklatúra kérlelhetetlen „pszichológia-ellenessége” idézte elő. Egy évtizednek kellett eltelnie addig, amíg ez a helyzet megváltozott, és a lélektan ismét elfoglalhatta az őt megillető helyet a magyar főiskolákon, egyetemeken – így a szegedi egyetemen is.

IRODALOM

- Ágoston György (1993): Felméri Lajos. Magyar Pedagógusok, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Baróti Dezső (1988): Várkonyi a professzor. In: Zakar András (szerk.) (1988): Várkonyi (Hildebrand) Dezső emlékkötet. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Paedagogica et Psychologia, 30. Szeged, 179–186.
- Csongrád megyei Levéltár, Szeged.
- Dénes Magda (1979): Johann Friedrich Herbart pedagógiája. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Devich Andor (1990): A szegedi tudományegyetem története 1921–1944. I. kötet, JATE Kiadó, Szeged.
- Fizel Natasa (2011–2012): A párhuzamos tanszékek megalakulásának körülményei a Ferenc József Tudományegyetemen. In: Andl Helga, Molnár Kovács Zsófia (szerk.): Iskola a társadalmi térben és időben. I. kötet. PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 173–184.
- Gácsér József Pukánszky Béla (1992): Tettamanti Béla élete és pedagógiai munkássága. Szeged.
- Heksch Ágnes (1969): Imre Sándor művelődés-politikai rendszere. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Köte Sándor (1997): A hazai neveléstudomány tudományelméleti alapkérdései. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Micheller Magodna (1990, szerk.): Fejezetek a pedagógusképzés történetéből. III. kötet. Csongrád megye, Szeged.
- M. Pelesz Nelli és Szűts-Novák Rita (2019): A Pedagógiai-Lélektani Intézet 1929-es megalapítása, szellemi előzményei és működésének első évtizede. Imre Sándor és Várkonyi Hildebrand Dezső tevékenysége. OxIPO, 1. évf. 2. szám, 9–24.
- Plake, Klaus (1991): Reformpädagogik. Wissenssoziologie eines Paradigmwechsels. Waxmann, Münster – New York.
- Pukánszky Béla (1986): A Prohászka-Tettamanti-vita. Magyar Pedagógia, 1986. 3–4. sz. 394–410. p.

- Pukánszky Béla (1987): Tanárképző vagy egyetem? Adalékok a kolozsvári egyetem Szegedre költözéséről. (1919–1921). *Magyar Pedagógia*, 4. sz. 424–433. p.
- Pukánszky Béla (1988): Tettamanti Béla neveléstörténet-írói munkássága. *Magyar Pedagógia*, 4. sz. 418–432. p.
- Pukánszky Béla (1990a): Schneller István. *Magyar Pedagógusok*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp. Második kiadás: 1995.
- Pukánszky Béla (1990b): A középiskolai tanárképzés története a Kolozsvárról Szegedre átköltöző egyetemen (1919–1921). Fejezetek a pedagógusképzés történetéből III. Csongrád megye. Szeged, MTA-SZAB, 45–89. p.
- Pukánszky Béla (1995): A személyiség pedagógiája. Utószó Tettamanti Béla: „A személyiség nevelésének magyar elemélete – Schneller István rendszere” c. könyvének reprint kiadásához. OPKM, Bp., I–X. p.
- Pukánszky Béla (1995): Imre Sándor Neveléstana. Utószó Imre Sándor Neveléstan c. könyvének reprint kiadásához. OPKM, Bp., 337–341. p.
- Szokolszky Ágnes (2009, szerk.): A lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen (1929–2009). JATEPress, Szeged.
- Varga Márta (1993): Várkonyi Hildebrand Dezső neveléslélektani munkásságának főbb pedagógiai vonatkozásai. Bölcsészdoktori értekezés, Szeged.
- Várkonyi Hildebrand Dezső (1934): *Közlemények a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Pedagógiai–lélektani Intézetéből*. Szeged. Acta Litt. ac. Scient. Reg. Univ. Hung. Francisco Josephinal. Sectio: Philosophica 5. sz. 23–117. o.
- Zakar András (1988, szerk.): Várkonyi (Hildebrand) Dezső emlékkötet. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Paedagogica et Psychologia, 30. Szeged